

Johs. Lind

Kirken og justitsen

Nogle fodnoter til Ditlev Tamms og Jens Chr. V. Johansens artikel om det danske retssystem

Det er altid velgørende for os amatørforskere at finde en artikel som Ditlev Tamms og Jens Chr. V. Johansens i *Fortid og Nutid* 1992, s. 73–100. Sådanne artikler hjælper os til at få nogle brikker på plads og giver os samtidig et udsyn, der kan være os til hjælp i de videre undersøgelser. Uden inspirationen fra den professionelle, videnskabelige forskning ville vi ingen vegne nå.

Så er det til gengæld fornøjeligt, hvis amatørerne en gang imellem kan få lejlighed til en beskeden modydelse. Og det er egentlig slet ikke udelukket, at det kan ske. For vi har et uvurderligt privilegium i forhold til de professionelle: Vi har tid; vi kan tillade os at pusle en hel menneskealder med det emne, der interesserer os, uden nogen som helst forpligtelse til at få et færdigt produkt ud af det; vi kan pløje protokoller og brevpakker igennem blot for at få et navn mere med i anetavlen eller forøge vores kendskab til det sogn, der optager os.

Og mens alt dette foregår, så undgår vi ikke at stifte bekendtskab med adskillige forhold, som kan være pudsige, dramatiske, interessante eller bare underlige, men som vi ikke rigtig kan stille noget op med, fordi de måske ikke har noget at gøre med den slægt eller det sogn eller det emne, som vi beskæftiger os med. Jeg tror, at der i amatørernes skuffer eller i vore hukommelser eller datamaskiner ligger et stort materiale, som kunne gøre nytte, hvis rette vedkommende fik fat i det.

I dette aktuelle tilfælde tænker jeg på nogle spørgsmålstejn, som de to retshistoriske forfattere har antydnet. Først og fremmest tænker jeg på den oplysning, at man her i Danmark knap nok har beskæftiget sig med, hvilken

rolle sognepræsterne mon kan have spillet på »den sociale controls område«, altså i retsfølgelsen.

Tilfældigvis har jeg mødt nogle sager i et par tingbøger fra Koldinghus amt (Slavs herred og Koldinghus birk). Man kan jo nok ikke generalisere ud fra dem; men måske fortjener de at blive taget med som små brikker i det puslespil, andre må samle.

Først er der en sag på Slavs herreds ting torsdagen den 5. marts 1663. Dommersædet beklædes den dag af Niels Clemmensen fra Løvlund, for herredsfogeden, Jørgen Pedersen fra Billund, optræder som anklager. Han fremfører Poul Hansen, der kommer ind i retten ledig og løs, bærende på nogle tyvekoster, som han har stjålet hos herredsfogeden natten mellem den 14. og 15. februar, da han havde fået lov til at overnatte dér (bl.a. er der en lædertrøje med 72 sølvknapper). Jørgen Pedersen nedlægger nu påstand om, at tyven dømmes fra livet til galge og gren, og at han selv får sine ejendele tilbage. Dernæst opregnes hele Poul Hansens synderegister, i alt otte forhold, hvor hans forbindelse til det ene synes at være den spinkle, at han har hørt sige noget derom. Efter endt tilståelse spørger ridefogeden fra Koldinghus, om han har flere tyverier at bekende, for så skal han komme frem med dem nu; ellers vil ridefogeden lade mestermanden pine ham. Men tyven har åbenbart fået lettet sit hjerte fuldstændig; der kommer ikke flere tilståelser, og så bliver han dømt til hængning.

Det mærkelige er, at tilståelsen af de mange forhold har foreligget i retten i skriftlig form i et dokument, som er blevet til hos præsten i Grindsted: »Og da bekendte han udi hæderlige og vellærde mand hr. Cornelius Jørgensen, Guds ords tjener til Grindsted og Hejnsvig sogne, efter at han ham på sit embeds vegne med det hellige og højværdige alterets sakramente har betjent og det udi efterskrevne dannemænds nærværelse, nemlig Christen Gregersen i Plovslund, Niels Ras-

mussen og Niels Pedersen sammesteds, Iver Nielsen i Grene, og da bekendte han at have frastjålet (etc.)« Det ligner brutalt sagt en tvangsfodrning, der har bragt den uheldige tyv i en situation, hvor han kun kunne sige sandheden.

Danske Lov 2-5-23 lyder: »Præsterne skulle ingen tilstede at bruge nadverens sakramente til verdslige sagers vidnesbyrd, eller uskyldigheds bekræftelse, men aleneste til indstiftelsens endelige årsager.« Denne bestemmelse skal have sin kilde i Recessen af 1643, 1-1-14. Så den burde ikke have været ukendt i 1663 i Slavs Herred. Det lyder som en temmelig tynd bortforklaring, hvis man vil holde sig til, at bekendelsen jo først fandt sted efter altergangen og derfor ikke har udgjort det skriftemål, der skulle finde sted forinden. Kendsgerningen er jo, at der i umiddelbar forbindelse med altergangen og med den som afgørende argument fandt en tilståelse sted i vidners nærværelse.

Når det gælder lovførmelig edsafklæggelse i retten, så er det nok ikke svært at finde eksempler på, at den har man ofte taget let. Men kunne det ikke tænkes, at holdningen har været anderledes over for de ord, der blev talt i Guds nærhed, så at sige med Kristi hellige legeme og blod i maven eller umiddelbart over for døden?

En præstelig medvirken møder man igen en snes år senere ved samme ting i forbindelse med en bitter strid mellem Niels Clemendsen i Løvlund og ægteparret Mads Pedersen og Mette Jørgensdatter i Silkeborg (begge lokaliteter i Grene sogn).

Niels Clemendsen havde lejet en stue hos ægteparret til sin rytter, og da han engang i begyndelsen af 1684 havde haft ærinde i stuen, var Mette Jørgensdatter kommet ind og havde uden årsag beskyldt ham for at være en tyv og en skælm. Niels Clemendsen havde sagt, at hun enten skulle bevise det eller tie stille, hvilket hun ikke ville, hvorefter han havde bedt de tilstedeværende om at huske, hvad de havde hørt og set. Det var den version, som Niels Clemendsen kunne føre vidner på; og i tilgift fremførte han andre vidner, der sagde, at hvis de blev spurgt om Mette Jørgensdatters liv og levnedsomgængelse

med hendes naboer og alle andre, så vidnede de som følger: Det er os i Guds sandhed vitterligt, at Mette Jørgensdatter i Silkeborg er en æreskænder og en bagvasker på hvert menneskes bag, som enten hun kender eller véd at sige, og holder et skammeligt og forargeligt hus med sine børn og folk; i stedet for at holde dem til guds frygt, da holder hun dem til banden og sværgen, og kortspil, når de skulle gå i kirke, hvor Guds ord forhandles. Derpå bad de dem Gud til hjælp.

Hendes stakkels mand stod til vedermål i tinget. Han bekendte med grædende tårer, at hverken han eller andre kunne tvinge hende til at være fredsommelig. Men næste tingdag møder han åbenbart med andre instruktioner hjemmefra. Det er den 20. marts 1684. Her fremlægger han en attest af 20. februar fra hr. Hans Henriksen Kock, sognepræsten for Vorbasse og Grene sogne: »Anno 1684, den 17. februar var jeg underskrevet krævet på mit embeds vegne til Silkeborg at meddele Mette Jørgensdatter efter foregående skriftemål ... alterets sakramente udi (nogle navngivne personer) deres nærværelse, og da ... Jørgensdatter klage på Niels ... Løvlund, at han havde slaget hen ... eget hus blå og blodig.« Teksten, der er svært beskadiget, fortsætter som en almindelig synsrapport, sådan som den normalt ville forekomme efter et overfald, og attesten er underskrevet af synsmændene med deres hænder og mærker samt af sognepræsten.

I dette tilfælde fik præstens attest vistnok ingen indvirkning på retssagens udfald. Men forsøget var dog blevet gjort, og der må være en grund til, at man således ville mobilisere en præst til hjemmealtergang for at skaffe bevis i en retssag.

Fra en langt senere tid kan nævnes en dom ved Koldinghus birketing den 7. september 1751 over Jens Christensen Smed af Herslev, der var arresteret for vold med døden til følge over for Bennet Sørensen sammesteds. Rigtig nok havde de to været i slagsmål ved et bryllup nogle dage inden Bennet Sørensens død; men kirurgerne påviste ved obduktion, at døden skyldtes en brystfeber, som havde forårsaget lungernes fordærvelse og inflammation. Når smeden var kommet ind i bille-

det, skyldtes det, at Bennet Sørensen under sin sygdom »for sognepræsten i Herslev og andre trende mænd« havde bekendt, at smeden var hans banemand. Her er intet nævnt om altergang. Men præsten er med, hvilket vistnok er ret usædvanligt ved synsforretninger efter vold. Og hans tilstedeværelse har uden tvivl – med eller uden altergang – haft at gøre med, at dette var et dødsleje.

Måske har det mere været dødslejet end præstens embedsforretning, der har betydet noget i sådan en sag. For det ser ud til, at dødslejudtalelser har haft en særlig vægt. I samme tingbog under 14. maj 1754 fører Jens Nielsen af Horsted vidne på, at da afdøde Mads Pedersen nogle dage inden sin død i sin svaghed blev beredt (»berett«, berettet?) til døden, da sagde han, at han var skyldig til Jens Pedersen 100 sletdaler. Samme dag er Jens Pedersen selv et af flere vidner for en anden, der også skal have tinglyst, hvad Mads Pedersen inden sin død havde udtalt om skyldig gæld. På tilspørgsel fra de tilstedeværende havde han tilstået, at han skyldte Anders Thøgersen af Bredstrup nogle penge; og da han blev spurgt, om beløbet var det samme, som han selv havde til gode hos Carl Jensen i Taulov Nebel, havde han svaret, at det ikke var slet så mange.

En nutidig læser spørger vel sig selv, hvordan Mads kunne få tid til at berede sig på sin død med sådan en trængsel af folk, der skulle have rede på de økonomiske mellemværender. Men det tyder jo på, at det var væsentligt at få gjort rent bord – også i det økonomiske – når døden nærmede sig, og at den døendes udtalelser havde vægt. Som Vonsildpræsten skrev i forbindelse med et af sognets mere harmoniske dødsfald, at Christen Hjuler, da han blev ilde tilpas, »lood mig bede til sig paa mit embedz vegne i fredags afften silde og gjorde en good rede for sig, annammendis christeligen Christi herrens legom oc blod, oc bekiente sit forligsmaal oc forsoning med sin hustru, og gjorde regenskab om hvis hannem oc gode mænd mellom var.« (Vonsild Kirkebog 1659–1708, udg. Hans H. Worsøe, 1982, s. 203). I denne uvurderlige kilde ses det kristne håb at være afgjort i forgrunden, når de døende skal berettes, men økonomiske

mellemværender nævnes dog en gang imellem.

Sådan var det i øvrigt også, da den tidligere nævnte herredsfoged Jørgen Pedersen af Billund skulle dø. Det viser sig i tingbogen den 24. oktober 1672, hvor enken må svare på et krav fra Jens Jespersen Holst, der har kunnet fremlægge et gældsbevis, ifølge hvilket han skulle have (vistnok) 38 daler til gode. Enken kan oplyse – og føre vidner på – at Jørgen Pedersen, da han lå på sit yderste, havde sagt, at han ikke skyldte Jens Jespersen andet end 16 daler (som så i øvrigt var blevet afregnet in natura efter hans død). Hun blev frikendt for fordringen. Det var ikke på grund af dette vidnesbyrd alene; men det har åbenbart haft så megen vægt, at det var værd at tage med.

Kan der mon være nogen anden forklaring herpå end den religiøse dimension? For Guds åsyn (ved død og ved altergang) er man nødt til at holde sig til sandheden, og det måske endda i højere grad, end når det drejer sig om den formelle edsaflæggelse i retten.

Lad os slutte med et tilfælde, hvor en præstelig attest bliver afgørende for rettens dom. Det er hentet fra Slavs herreds tingbog den 12. oktober 1665. Søren Enevoldsen, der tjener i Utoft, er blevet stævnet af oberst Beenfeldt for lejemål, han har bedrevet i Madvig med Anne Madsdatter. Han dømmes til at betale bøden på 12 rdl. på grundlag af følgende attest fra sognepræst Cornelius Jørgensen: »Eftersom mandhaftige hr. oberst Beenfeldts fuldmægtige, velagte ungarl Niels Pedersen i Plovslund, er begærende på oberstens vegne ... sandfærdig relation om Søren Enevoldsen og Anne Madsdatter, som begge tjente i Mayvig forleden år, deres lejemål, så er de begge åbenbarligen afløst i Grindsted kirke, og hun første gang for menigheden udlagde til sin barnefader Søren Enevoldsen, og siden, da han blev absolveret for menigheden, vedgik sig med forn. Anne Madsdatter at have avlet dette barn, som hun ham havde udlagt til barnefader. Dette så at være passeret i Grindsted kirke bekræfter jeg underskrevne, Grindsted den 27. september anno 1665.«

Sådan en sag er i grunden ganske regulær.

Der er ikke sket brud på skriftemålshemmeligheden. De havde jo skriftet i fuld offentlighed i kirken og dernæst fået deres synders forladelse. Dernæst kommer så det verdslige mellemværende med obersten, der formentlig har været jorddrot på stedet.

Men foruden at belyse præstens andel i retsforfølgelsen rejser den endnu et spørgsmål til Ditlev Tamms og Jens Chr. V. Johansens retshistoriske artikel: Hvad indebærer en såkaldt »aftingning«? Efter min bedste overbevisning kan enhver indbetaling af bøder, som er pådømt ved retten, kaldes aftingning. Og rigtignok vil det have konsekvenser, hvis en domfældt ikke betaler sine bøder. Men mon det er så sikkert, at man af den grund kan betragte bøden som et alternativ til anden straf? Artiklens forfattere formoder, at en bestemt person havde undgået at stå offentligt til skrifte, fordi han havde indbetalt sin lejer-målsbøde. I det foranstående har vi set et eksempel på, at det modsatte i alt fald ikke gjaldt. Søren havde allerede tilstået sit lejer-mål i menighedens påhør. Men det fritog ham ikke for samfundets sanktion. Alternativet til frivillig indbetaling af bøden var i dette tilfælde, at han kom til at »lide nam og vurdering«.

Gunnar Solvang

En kommentar

til Lise Andersens anmeldelse af »Vadehavsbønder på Rømø«

Seks år efter udgivelsen af min bog *Vadehavsbønder på Rømø – Landbrugsudvikling og livsvilkår i det 20. århundrede* (BYGD 1986) kunne man i *Fortid og Nutid* 1992, nr. 2, s. 135, læse en højst besynderlig anmeldelse af Lise Andersen.

Jeg har spekuleret på, om en del af anmelderens misforståelser måske skulle stamme fra et indlæg om »Økologisk tilpasning i et vadehavsøsamfund« på et symposium på Hollufgård, hvor Lise Andersen stod på deltagerlisten. Efter indlægget udspandt der sig en kort, indforstået, men uafsluttet diskussion blandt nogle etnologer om begre-

bet »økologisk kompensation«. Jeg synes, jeg kan genkende den i anmeldelsen, så jeg gætter på, at det er herfra, at anmelderen har plukket nogle lidt forvirrende synspunkter og bragt dem videre i anmeldelsen – og den er jo helt gal. Jeg må indrømme, at jeg har svært ved at gå ind i en debat på det grundlag, der ridses op i anmeldelsen, men vil alligevel fremsætte et par kommentarer.

For det første tager Lise Andersen afsæt i bogens redaktionelle forord om forskningsprojektet »Vadehavets Kulturhistorie« og ikke i selve bogens (undersøgelsens) formål. Åbenbart derfor tror (og skriver) anmelderen – fejlagtigt – at der er tale om et delresultat, hvad der ikke er. Bogen fremlægger et selvstændigt forskningsarbejde.

For det andet bider Lise Andersen sig fast i en uklar opfattelse af en »økologisk metode« (hvad der så end menes hermed?), idet hun tilmed påstår, at jeg er forfaldet til en rigid anvendelse af denne metode, og hun får endog stemplet mit arbejde som mere eller mindre »biologisme«. Kritikken baserer Lise Andersen på sin »selvkonstruerede« diskussion af forholdet mellem befolkningsstørrelse og øens ressourcer, som hun faktisk påstår »trak folk til og resulterede i et stort befolknings-tal«. Ja, hun mener endog at kunne finde støtte for sit postulat i bogen, hvad der ikke er hold i. Efter at have beskyldt forfatteren for at vikle sig ind i en ufrugtbar diskussion herom, fremsætter anmelderen herefter sine egne synspunkter på »økologiske systemer« – men det har nu ikke noget med bogen at gøre.

For det tredje må jeg sige, at Lise Andersens brug af begreber i det hele taget er noget løs. Jeg tager ikke »udgangspunkt i en økologisk metode«. Ja, man kan næsten forledes til at tro, at blot der sættes øko foran, ved vi hvad det handler om. Dvs. selvdefinerende begreber? Fordi det *økologiske aspekt* indgår i en helhedsundersøgelse på linje med det geografiske, økonomiske, sociale og kulturelle aspekt, berettiger det ikke til nævnte »øko-prædikat«! Endvidere vil jeg godt sige, at jeg har lidt svært ved at tage det alvorligt, når anmelderen sætter lighedstegn mellem etnologiske undersøgelser (det, etnologer kalder